

УДК 339.564:338.433(477)

ЕКСПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, СПЕЦИФІКА, ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ

М. П. Сахацький, доктор економічних наук, професор
Одеська державна академія будівництва та архітектури
І. В. Ксьонжик, доктор економічних наук, доцент
Миколаївський національний аграрний університет

Дослідження присвячено аналізу сучасного стану експортної діяльності підприємств аграрного сектора України; визначенню його інвестиційних можливостей в умовах політичної кризи. Виявлено специфіку і фактори, що впливають на формування експортного потенціалу аграрних підприємств. Розроблено рекомендації щодо напрямів його удосконалення.

Ключові слова: експортна діяльність, світові ринки, експортний потенціал, аграрні підприємства, сільськогосподарська продукція.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток процесів глобалізації у світі та припинення довготривалих соціально-економічних і політичних відносин з Російською федерацією призвели до зміни ролі підприємств аграрного сектора в економіці України. Вони стали активними учасниками не лише внутрішньонаціональних економічних процесів, але й діючими суб'єктами світових конкурентних зв'язків, здатними здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Це дало можливість протягом 2014-2015 рр. максимізувати використання їх наявних ресурсів для підвищення власного потенціалу на міжнародних ринках та здійснити нарощування експортного потенціалу України у цілому, компенсуючи експортні втрати в інших галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників питання міжнародного економічного співробітництва, формування механізмів регулювання зо-

внішньоекономічної діяльності розглянуто у роботах Л. І. Абалкіна [1], О. С. Власика, А. А. Мазаракі [2], А. І. Мокія [3], В. П. Тітаренко, О. Ф. Луки [4], В. О. Храмова, Ю. А. Бовтрука. Особливостям розвитку зовнішньої торгівлі продукцією АПК та експортно-імпоротної політики в аграрному секторі економіки України присвячено дослідження С. М. Кваши [5], І. В. Кобути [6] та ін.

Проблемам формування і практичної реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств України присвячено багато праць економістів-аграрників. Зокрема, питання оптимізації експортного виробництва в аграрній сфері та удосконалення аграрного менеджменту знайшли своє відображення в наукових публікаціях таких відомих вчених, як В. І. Бойко, П. І. Гайдуцьк, В. П. Галушко, І. І. Лукінов, Б. Й. Пасхавер.

Метою статті є аналіз сучасного стану експортної діяльності підприємств аграрного сектора; визначення його інвестиційних можливостей в умовах політичної кризи; дослідження специфіки і факторів, що впливають на формування експортного потенціалу аграрних підприємств; розробка, на цій основі, рекомендацій щодо напрямів його удосконалення як вагомий складової національної конкурентоспроможності.

Результати досліджень. Багато авторів під експортним потенціалом підприємства розуміють рівень конкурентоспроможності його продукції на зовнішньому ринку. Однак таке розуміння не стосується особливостей організації та адміністрування виробничої й зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств. Експортний потенціал агровиробників є сукупністю об'єктивно існуючих можливостей та ресурсів з виробництва і реалізації продукції на зовнішніх ринках, що складаються під впливом внутрішнього і зовнішнього середовищ.

Теоретико-методологічний базис формування експортного потенціалу підприємств аграрного сектора є спільним, однак кожна галузь як рослинництва, так і тваринництва має свою специфіку [4].

Серед особливостей продукції, виробленої підприємствами аграрного сектора економіки, можна виділити такі загальні характерні риси, що відрізняють її експорт від експорту продукції

інших секторів національної економіки: тривалість виробничих циклів; висока трудомісткість виробничо-технічного процесу; необхідність експортного контролю та сертифікації.

Оскільки продукція аграрного сектора є різноплановою, то і дослідження специфічних рис експортного потенціалу у розрізі галузей необхідно проводити окремо.

Дослідження експортної діяльності аграрних підприємств протягом 2010-2014 рр. показали, що частка аграрної продукції у загальному експорті зросла з 19,3% у 2010 р. до 32,9% у 2014 р., або з 9,9 млрд дол. до 15,1 млрд дол. Щодо структури аграрного експорту, то вона також зазнала змін за рахунок суттєвого підвищення частки продуктів рослинного походження (із 40% у 2010 р. до 56,2% у 2014 р.) та зменшення частки жирів, олії (з 25,9 до 18,8%) і продуктів тваринного походження та живих тварин (з 26,3 до 23,5%) [7].

Найбільш перспективною у плані експорту є продукція рослинництва, особливо реалізація зернових і олійних культур. Так, у 2014 р. частка експорту, що припадала на зернові культури, склала 37,9% від загального обсягу товарів аграрного сектора (у т.ч. кукурудза – 32,4%, пшениця – 4,4%), насіння і плоди олійних рослин – 19,3%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 16,6% (олія соняшникова – 14,2%).

Найбільші обсяги експортних поставок пшениці на азійському напрямку здійснювалися до Пакистану (502,8 тис. т), Південної Кореї (499,2 тис. т), Таїланду (437,1 тис. т) [6, с. 139-147].

За 2014 р. обіг торгівлі сільськогосподарською продукцією з країнами ЄС склав 11,9 млрд дол., у тому числі, 7,6 млрд дол. – експорт. У порівнянні з показниками 2013 р., частка Євросоюзу у загальному обсязі продаж продукції АПК збільшилася з 26,6 до 35%. Найбільші експортні поставки здійснювалися до Італії – 14,5% від загального обсягу експорту до країн ЄС (зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження 488 млн дол.), Іспанії – 6,9% (зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, залишки і відходи харчової промисловості на суму 591 млн дол.), Нідерландів – 6,5% (зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження 577 млн дол.). Проти 2013 р. обсяг експорту товарів

серед найбільших країн-партнерів збільшився до Іспанії – на 19,3%, Нідерландів – на 6,7%, Італії – на 5,7% [8].

За підсумками 2014 р. найбільші поставки товарів до країн ЄС здійснювали Закарпатська область – 84,7%, Львівська – 72,2%, Тернопільська – 70,1%, Волинська – 69,2% та Івано-Франківська – 51,4%. Продукція аграрного сектора у загальному обсязі експорту до країн ЄС склала у 2014 р. 28,0% [9].

Найбільшим досягненням у збільшенні експортних потужностей стало те, що Україна змогла замінити втрачений російський ринок. Так, наприклад, станом на 1.01.2015 р. вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції експортували до Росії 19% м'яса і субпродуктів птиці, 50% соняшникової олії від аналогічного показника станом на 1.01.2014 р.

Таким чином, на початок 2015 р. великі аграрні підприємства України вийшли на один рівень розвитку з відомими у світі провідними господарствами і посіли перше місце на світових ринках аграрної продукції з експорту соняшникової олії, третє – експорту пшениці, восьме – кукурудзи. Планується, що наступним кроком стане вихід на світові ринки виробників курятини і модернізованих молокозаводів. Україна здатна і надалі розвивати експортний потенціал також за рахунок збільшення експорту олійних, м'ясної продукції і фруктів.

У 2015 р. агросектор продовжував бути флагманом українського експорту. За оцінками Світового Банку, саме приріст чистого експорту може стати двигуном економічного зростання і в 2016-2017 роках. Очікується, що обсяги експорту агропродукції в Європу можуть досягти 6,9 млрд дол. вже в 2016 році [10].

У той же час внаслідок військових дій на сході України, значно знизилася привабливість країни для західних інвесторів. Однак і в цій непростій ситуації інтерес у інвесторів до України є. Так, у 2014 р. ЄБРР активізував роботу в агропромисловому секторі України. Станом на 1 січня 2015 р., в цьому секторі було підписано десять проектів на загальну суму інвестицій обсягом 194 млн євро [11].

За оцінками директора Міжнародного Фонду Блейзера О. Устенка, Україні необхідні щорічні інвестиції в сумі 5 млрд дол. упродовж 10 років, щоб досягти європейського рівня розвитку аграрних підприємств. У плані першочергових заходів для поліпшення інвестиційного клімату він назвав подолання корупції, створення правового середовища та ліквідацію адміністративних бар'єрів [12].

Крім того, необхідно враховувати специфічні фактори, що характерні винятково для аграрних підприємств України. Зростання в аграрному секторі відбувається завдяки концентрації землекористування, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та нарощування його експортного потенціалу і трактується в Україні як безумовно позитивний процес, який сприяє виходу країни з кризи. Але при цьому ігноруються суперечливість отриманих результатів, серйозні деформації і негативні тенденції розвитку аграрного сектора, які сформувалися упродовж останніх двох десятиліть.

Збільшення обсягів валового виробництва досягається за рахунок окремих видів продукції – комерційно привабливих, але виснажуючих землю, і супроводжується спотворенням галузевої та продуктової структур галузі. Нарощування експорту зернових і олійних культур закріплює імідж України як слаборозвинутої країни-постачальника сировини. Із зростанням доходів агрохолдингів, зернотрейдерів, переробних підприємств, інших представників агробізнесу посилюється фінансове знекровлення сільського сектора суспільства, вичерпується потенціал його розвитку, саморозвитку сільських громад, а деградація його окремих сегментів сьогодні досягає загрозливого рівня.

Безсумнівно, що подальший ефективний розвиток підприємств аграрного сектора і нарощування його експортного потенціалу пов'язаний з підвищенням частки експорту сільгосппродукції з високою доданою вартістю. Сучасний український експорт характеризується значною питомою вагою продукції сировинної спрямованості та низьким рівнем доданої вартості, що призводить до виснаження ресурсної бази країни та під-

вищує ступінь чутливості її економіки до дії різних екзогенних факторів, а також зміни цінової кон'юнктури [13, с. 57-66].

Різноманіття факторів, що впливають на експортний потенціал аграрних підприємств України, можуть бути класифіковані різними способами. Наприклад, за способом впливу фактори можна розділити на фактори прямого впливу і фактори непрямого впливу. Фактори, що здійснюють негайний вплив на операції підприємства, належать до середовища прямого впливу. Фактори середовища непрямого впливу зазвичай не впливають негайно на операції аграрного підприємства, але враховувати їх необхідно в управлінських рішеннях. Середовище непрямого впливу складніше середовища прямого впливу.

До факторів прямого впливу відносять: вплив конкурентів і споживачів, правове забезпечення, інфляцію, інформаційне забезпечення і т. ін. У сукупності факторів непрямого впливу відзначимо такі, як: політична стабільність; стан економіки; науково-технічний прогрес; світовий ринок; соціально-культурні фактори [1].

За часом дії фактори можна умовно поділити на постійні (наприклад, інфляція, конкуренція) і тимчасові (наприклад фінансово-економічні кризи).

При виході на міжнародні ринки фактори зовнішнього середовища аграрного підприємства характеризуються значною силою взаємодії один на одного, складністю і неоднозначністю. Зовнішні фактори постійно рухливі, мають високий ступінь невизначеності, інформація про зовнішнє середовище може бути не завжди точною і об'єктивною. Підприємство, виходячи на зовнішні ринки, має чітко і своєчасно реагувати на зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі. Зовнішнє середовище не залежить від змін факторів внутрішнього середовища, тоді як внутрішнє середовище активно формується під впливом змінних зовнішнього середовища. Треба вважати, що вплив факторів зовнішнього середовища при вході в систему створює умови для розвитку внутрішнього середовища і системи в цілому [14, с. 35].

Аграрні підприємства поки що не можуть розглядати зовнішній ринок як ще один ринок збуту. Це пов'язано з якіс-

ними відмінностями у розвитку і стані внутрішніх і зовнішніх ринків, характерними для всіх країн. Саме в тих випадках, коли внутрішній ринок відстає у своєму розвитку (включаючи рівень продукції та інфраструктури) від зовнішніх ринків, зовнішньоекономічна діяльність здатна здійснити найбільший вплив на зростання і розвиток аграрного підприємства. Для ефективної експортної діяльності підприємство, що працює в аграрному секторі, повинно мати високий рівень менеджменту, знань і компетенції персоналу, якості ресурсів, що використовуються і т. п. Більше того, виникає можливість і необхідність управління рівнем цих характеристик, а, отже, і експортним потенціалом аграрного підприємства [2].

Підприємства аграрного сектора України мають реальні можливості збільшення експорту продукції за рахунок наступного: по-перше, сировинна база для виробництва сільськогосподарської продукції на експорт історично формувалася у сприятливих ґрунтово-кліматичних і економічних умовах; по-друге, відтворювальні процеси у сільському господарстві визначаються, головним чином, раціональним використанням земельних угідь і ступенем інтенсифікації виробництва; по-третє, рівень розвитку сировинної бази навіть у кризовій ситуації в економіці і при недостатньому технічному оснащенні аграрних галузей дозволяє збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської сировини та кінцевої продукції переробної промисловості для експорту. Найважливіші напрями збільшення експорту сільськогосподарської продукції наведено на рисунку.

Враховуючи стратегію пріоритетного розвитку експорту, необхідно скорегувати тактику дій з ув'язкою шляхів і механізмів збільшення експортованої продукції аграрного сектора. Саме тому у тактичному плані важливо:

- змістити акценти на продукцію, яка користується підвищеним попитом на зовнішніх ринках і забезпечує високу окупність витрат валютою;
- максимально використовувати євроінтеграційні процеси і створення зони вільної торгівлі з ЄС і Канадою;

Рис. Основні напрями збільшення експорту сільськогосподарської продукції в Україні

Джерело: розроблено автором з використанням [3]

- застосовувати виборчу тактику у виборі ринків збуту продукції;
- забезпечити раціоналізацію експорту за країнами і видами експортованої продукції;
- не допустити обвального вивезення сільськогосподарської продукції всупереч внутрішньонаціональним інтересам, що можливо лише за умов використання відповідних державних регуляторів [15].

Вирішення розглянутої проблеми певною мірою полегшувється наявністю власної сировинної бази, дешевої робочої сили, сформованих багатовікових традицій ведення сільського господарства, вмінням і бажанням аграрних підприємств виробляти необхідну продукцію. Разом з тим, висока трудомісткість виробництва сільськогосподарської продукції, недостатній рівень технічної оснащеності і механізації виробництва, а також висока собівартість більшості видів продукції ускладнюють можливості

різкого збільшення її випуску на експорт через низьку конкурентоспроможність [5, с. 133-142].

Висновки. Активізація експорту на основі освоєння зарубіжних ринків сільськогосподарської продукції в сучасних умовах може стати базою для подальшого інноваційного розвитку аграрного комплексу та раціонального реформування його галузей, сприятиме формуванню активного зовнішньоторговельного балансу і поліпшенню інших макроекономічних показників [16].

Здійснюючи формування і реалізацію власного експортного потенціалу, підприємства аграрного сектора України отримують такі переваги: рівний доступ на загальний аграрний ринок; забезпечення справедливої конкуренції між господарюючими суб'єктами країн; уніфікацію вимог, пов'язаних з реалізацією продукції; наявність захисту інтересів виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках; єдині вимоги і правила ветеринарного і фітосанітарного контролю.

Список використаних джерел:

1. Абалкін Л. І. Національна економіка / Л. І. Абалкін, М. А. Атрамова, А. І. Олексіїв. – М. : Економіст, 2007. – 864 с.
2. Управління експортним потенціалом України : монографія / А. А. Мазаракі [та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2007. – 210 с.
3. Мокій А. І. Зовнішньоекономічна інтеграція регіонально-галузових комплексів як напрям системної трансформації економіки : автореф. дис. д-ра екон. наук : 08.05.01 / А. І. Мокій ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 40 с.
4. Лука О. Ф. Регулювання експортно-імпоротної діяльності з урахуванням порівняльних переваг сільського господарства України : дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / О. Ф. Лука ; Національний аграрний ун-т. – К., 2004. – 240 арк.: рис. – арк. 183-207.
5. Кваша С. М. Зміни у тенденціях глобальної торгівлі в напрямках регіональної інтеграції / С. М. Кваша, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 133-142.
6. Кобута І. В. Оцінка наслідків державного регулювання експорту зерна в Україні / І. В. Кобута // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 4. – С. 139-147.
7. Ковальчук Т. Світові потреби й українські перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/archive.html?func=show_edition
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Кулинич Р. О. Аналіз зовнішньоторгівельної діяльності як один із чинників формування обсягу ВВП України [Електронний ресурс] / Р. О. Кулинич. – Режим доступу : <http://www.univ.km.ua/visnyk/477.pdf>.
10. Експортний потенціал аграрного сектора України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukragroconsult.com/news/eksportnyi-potencial-agrarnogo-sektora-ukrainy>
11. Веселовський А. Експортний потенціал України: шлях до відродження : <http://gazeta.dt.ua/international/eksportnyi-potencial-ukrayini-shlyah-do-vidrodzhennya.html>
12. Вытянет ли село украинскую экономику [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.mk.ua/rubric/articles/2014/10/24/17440/>

13. Кухарська Н. В. Експортно-імпортна політика України: роки незалежності / Н. В. Кухарська // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 57-66.
14. Фокина Д. А. Факторы формирования экспортного потенциала предприятия / Д. А. Фокина, Г. Я. Белякова // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 3. – С. 35.
15. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. – К. : НІСД, 2014. – 45 с.
16. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства. Основи : [підручник] / Р. Д. Гордєєв, Л. Я. Іванова, С. К. Казанцев та ін. ; Під ред. К. Е. Стровського. – К. : Закон і право, ЮНПІ, 2006. – 408 с.

М. П. Сахацкий, И. В. Ксёнжик. Экспортная деятельность аграрных предприятий Украины: тенденции, специфика, формирование потенциала.

Исследование посвящено анализу современного состояния экспортной деятельности предприятий аграрного сектора Украины; определению его инвестиционных возможностей в условиях политического кризиса. Выявлено специфику и факторы, влияющие на формирование экспортного потенциала аграрных предприятий. Разработаны на этой основе рекомендации относительно направлений его усовершенствования.

Ключевые слова: экспортная деятельность, мировые рынки, экспортный потенциал, аграрные предприятия, сельскохозяйственная продукция.

M. Sakhatzkiy, I. Ksonzhyk. Export activity of agrarian enterprises in Ukraine: trends, specificity, potential formation.

The study deals with the analysis of the current situation with Ukraine's agrarian enterprises' exports. The definition of its investment opportunities in the political crisis is done. It was determined that theoretical and methodological basis of export potential forming of agrarian enterprises is common, but each branch as crop industry and livestock has its own specifics. It was proved that growth of the agricultural sector is possible due to the concentration of land and agricultural intensification of production and its export potential increase. It is treated in Ukraine as purely positive process that contributes to the country's crisis recovery.

It was indicated that further effective development of the agrarian enterprises and increase of its export potential is able to be done due to the increase of the exports' share of agricultural products with high added value. Instead, the modern Ukrainian exports is characterized by a large proportion of products with raw directivity and low added value, leading to the depletion of the resource base of the country and increases the economic sensitivity to various exogenous factors and price changes.

The tactics of linking ways and mechanisms of agrarian exports' increase is corrected. The factors influencing the export potential of agrarian businesses are identified and classified. The recommendations of its improvement are developed.

Key words: export activities, the world markets, export potential, agrarian enterprises, agricultural products, factors and mechanisms.